

Islam na obszarze postradzieckim – Kaukaz

Jednym z najlepszych źródeł wiedzy na temat historii społeczeństwa, kultury i islamu na obszarze Azji Centralnej jest praca Sher Muhammada Mirab Munisa, kontynuowana przez Muhammada Rize Agahi. Dzieło zatytułowane *Firdavs Ul – iqbâl (Raj szczęścia)* przedstawia historię dynastii Khanów od 1828 r. Praca zaczyna się od zaprezentowania podstaw islamu, pochodzenia Adama i Ewy, a następnie przechodzi do wierzeń ówczesnych mieszkańców – historii dalekiej od prawdy, lecz niezbędnej współczesnej społeczności dla poczucia przynależności do Islamu i powiązania z jego pierwszymi prorokami. Zgodnie z wierzeniami Turcy (Irakczycy) są spokrewnieni z Noem, a Turek imieniem Oghuz Khan wprowadził islam na terenach Transoksani i Turkestanu (Uzbekistan, Kazachstan). Jeden z przodków z linii Oghuz Khana – Jurliq Markan – jest natomiast spokrewniony z dobrze znanym Chingis Khanem. Dalsze koleje historii nie są jednoznaczne. Podobno potomek Markana – Sayyid Ata – wprowadził islam na terenie Złotej Ordy (Imperium Mongolskie). Inni twierdzą, że to Baba Tükles, wygrywając próbę ognia udowodnił władcy Złotej Ordy Özbek Khanowi, że to religia Tüklesa, islam, jest religią prawdziwą. Dzięki temu też Baba Tükles stał się miejscowym świętym.

Islam na obszarze Azji Centralnej to jednak nie tylko ludzie, ale i miejsca. Zgodnie z hadisem proroka Mahometa, miasta Buchara i Samarkand (Uzbekistan) to miejscowości umiłowane przez Boga. Dodatkowo, gdy już ktoś został uznany na świętego, miejsce, w którym się urodził, stawało się miejscem pielgrzymek i w ten sposób miejscem świętym samym w sobie.

Na potrzeby pracy historię Kaukazu można podzielić na trzy okresy: pierwszy – przed najazdem rosyjskim, drugi – czas komunizmu oraz trzeci – okres postradziecki. W przypadku religii będą to okresy islamizacji regionu, sowieckiej ateizacji oraz powrotu do islamu. Zarówno historia, jak i geopolityczne położenie zdecydowały o roli oraz charakterze religii, w dzisiaj niepodległych państwach oraz republikach Federacji Rosyjskiej.

Na większości terytoriów, islam jest przesiąknięty tamtejszymi zwyczajami i tradycjami oraz wpływami z zagranicy. Jest to „lokalny islam” często daleki od „prawdziwego – arabskiego islamu”.

Kaukaz to mieszanka sunitów, szyitów, sufitów, salafitów (wahabitów), katolików i wyznawców prawosławia. To także mozaika etniczna. Sama Autonomiczna Republika Dagestanu, stworzona przez sowietów w latach 20. XX w., składa się z 32 grup etnicznych, z czego 14 uznawanych jest za narody. Region ten jest więc miejscem wielu konfliktów, m.in. I i II wojny czeczeńskiej, konfliktu gruzińsko-abchaskiego, gruzińsko-osetyjskiego, gruzińsko-rosyjskiego oraz ormiańsko-azerskiego.

Mapa polityczna regionu Kaukazu (2008)

Kaukaz dzieli się na Kaukaz Północny (Przedkaukazie) i Południowy (Zakaukazie). Część północną stanowią autonomiczne republiki rosyjskie. Są to Kraj Krasnodarski, Adygeja, Kraj Stawropolski, Kałmucja, Karacza-jo-Czerkiesja, Kabardo-Bałkaria, Osetia Północna, Inguszetia, Czeczenia i Dagestan. Natomiast Kaukaz Południowy to Gruzja, Armenia i Azerbejdżan – niepodległe państwa.

Z racji swojego położenia Kaukaz znajdował się pod wpływem Chazarów, Bizancjum, Armenii i Gruzji. Był częścią Arabskiego Kalifatu, a w XIII w., Imperium Mongolskiego, następnie Chanatu Krymskiego, Imperium Otomańskiego, aż wreszcie został opanowany przez Rosję¹, pod której władzą wciąż pozostaje północna część regionu. Nie bez znaczenia są również obecni sąsiedzi republik kaukaskich – Turcja oraz Iran. To właśnie te wpływy zagraniczne i podboje zadecydowały o stopniu islamizacji, chrystianizacji bądź sekularyzacji społeczeństwa oraz polityzacji religii. Celem tej pracy jest usystematyzowanie wiedzy na temat początków islamu w trzech republikach kaukaskich: Azerbejdżanie, Gruzji oraz Dagestanie – autonomicznej republice w Rosji. Intencjonalnie pominięty został separatyzm czeczeński oraz dwie wojny czeczeńskie. Temat ten, już dobrze znany i opisany, pojawi się jedynie w ramach opisu sytuacji w sąsiadującym Dagestanie. Ze wszystkich republik kaukaskich trzy, które zostaną opisane, były wybrane ze względu na swoją różnorodność religijną. Azerbejdżan zamieszkuje większość szyicka, Dagestan większość sunnicka, a Gruzja to państwo chrześcijańskie z mniejszością muzułmańską m.in. na terenie Adżarskiej Republiki Autonomicznej. Jak więc, pomimo wspólnej historii oraz granic, te trzy republiki są dzisiaj tak różne?

Azerbejdżan

Tak jak w większości przypadków islam zawitał do Azerbejdżanu wraz z najazdem Arabów, w połowie VII w. Ponieważ islam w tym czasie był jeszcze w „fazie powstawania” (około 10 lat wcześniej Święty Koran został w całości objawiony prorokowi Mahometowi, a w II połowie VII w. doszło do podziału islamu na szyicki oraz sunnicki), podbój arabski nie spowo-

¹ U. Halbach, *Islam in the North Caucasus*, „Archives de Sciences Sociales des Religions” 2001, nr 15, s. 4.

dował natychmiastowej islamizacji, wcześniej wyznającej monofizytyzm bądź należącej do Kościoła Albanii Kaukaskiej, ludności. Z czasem jednak, chcąc m.in. uniknąć płacenia podatków², mieszkańcy poddali się sunnizmowi³.

W XI w. dynastia seldżucka spowodowała turkmenizację ludności oraz przyniosła sufizm. Sufizm jest integralną częścią historii rozwoju religii w regionie Azji Centralnej. Ma też zasadniczy wpływ na społeczeństwa i codzienne życie mieszkańców obszaru postradzieckiego. „Zwykle nazywany islamskim mistycyzmem, sufizm stanowi kompleks różnorodnych, religijnych trendów, w tym mistyczną filozofię, kult świętych osób posiadających cudowne moce oraz charakterystyczne praktyki liturgiczne. Powstał [sufizm – M.L.] jako ruch osobistej pobożności w pierwszym wieku islamu. Jego adepci zwani sufitami, podkreślali ezoteryczną drogę do poznania Boga, którego mieli osiągnąć poprzez modlitwę, ascetyzm oraz wycofanie się ze społeczeństwa, co sprowadzało się do brania przykładu z samego Proroka [Mahometa – M.L.]”⁴. W praktyce sufizm to połączenie islamu z przedislamskimi bądź lokalnymi tradycjami. W późniejszym okresie tereny dzisiejszego Azerbejdżanu zostały podbite przez Mongołów, którzy osłabili wpływy islamskie oraz przynieśli ze sobą buddyzm oraz szamanizm. Kolejny najazd, przeprowadzony przez dynastię Safawidów (Persja), ustanowił szyizm, który dzisiaj wyznaje większość Azerów⁵.

Oslabione w XIX w. Imperium Islamskie, pozwoliło Imperium Rosyjskiemu na wkroczenie na terytorium Kaukazu. Dwie przegrane przez Iran wojny doprowadziły do aneksji przez Rosję, dzisiejszych ziem Azerbejdżanu. Rusyfikacja i chrystianizacja doprowadziły do marginalizacji islamu. Wkrótce Baku, dzisiejsza stolica kraju, stało się miastem wielokulturowym, co zostało spowodowane przez odkrycie złóż ropy naftowej w latach 30. XIX w. Wraz z rosyjskimi wpływami do Azerbejdżanu przywdrował również jadidizm⁶.

² Arabowie nakładali podatki na niemuzułmańską ludność zamieszkującą podbite przez Arabów terytoria.

³ S.E. Cornell, *Politicization of Islam in Azerbaijan*, Silk Roads Paper 2006, s. 14–15.

⁴ A. Khalid, *Islam after Communism*, op.cit., s. 10.

⁵ Ibidem, s. 17.

⁶ Ibidem, s. 18–19.

Jadidism zwany jest „ruchem na rzecz reformy kulturowej”, który w rzeczywistości miał na celu dostosowanie religii do ówczesnych zmian, czyli jej modernizację⁷. Jadidism, czyli „nowa metoda”, był charakterystyczny dla Azji Centralnej, ponieważ był on w pewien sposób odpowiedzią na rosyjskie podboje (jest to jednak bardzo duże uproszczenie). W rezultacie „nowa metoda”, która opanowała region, doprowadziła nie tylko do reformy kulturowej, ale również edukacyjnej. Owa „nowa metoda”, została stworzona w latach 80. XIX w. przez Ismaila Gasprińskiego, krymskiego Tatara i polegała na m.in. fonetycznej nauce języka arabskiego. Maktabas – szkoły podstawowe nauczające Koran – wprowadziły również nowe przedmioty, natomiast Koran przestał być nauczany bez zrozumienia, a zaczął być opatrywany komentarzami⁸.

Jako część Związku Radzieckiego Azerbejdżan został poddany silnej ateizacji. W rezultacie w Azji Centralnej pojawił się wahhabizm – konserwatywny sunnicki islam, który przybył z Arabii Saudyjskiej, a którego celem był powrót do religii z czasów proroka Mahometa. Jednocześnie w Azerbejdżanie wzrastał nacjonalizm. Zaczęto promować język i niezależność gospodarczą Azerów, których coraz większa liczba przenosiła się do Baku⁹.

Azerbejdżan uzyskał niepodległość wraz z upadkiem ZSRR w 1991 r. Wtedy zaczął się okres „renesansu islamu”. Łapiąc oddech od przymusowej sekularyzacji, zaczęto otwierać coraz więcej szkół oraz meczetów. Zakaz praktyk religijnych pod rządami sowietów, znacząco wpłynął na religię w republice, co łatwo zauważyć, porównując praktyki religijne Azerów z Azerbejdżanu, dla których bycie muzułmaninem ma wymiar raczej kulturowy i etniczny, oraz Azerów z Iranu, którzy są mniej liberalni i dla których bycie muzułmaninem ma wymiar przede wszystkim religijny¹⁰.

W dzisiejszym Azerbejdżanie ok. 70% Muzułmanów jest szyitami, odpowiednio 30% sunnitami¹¹. Widać więc, że mniejszość sunnicka jest pokaźna. Warto zastanowić się, dlaczego w takim razie między szyitami

⁷ A. Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia*, California 1998, s. 2.

⁸ Ibidem, s. 89.

⁹ S.E. Cornell, op.cit., s. 20.

¹⁰ Ibidem, s. 21.

¹¹ Ibidem, s. 22.

i sunnitami nie dochodzi do konfliktów, jakie mają miejsce w innych państwach muzułmańskich (Liban, Irak). Główną przyczyną jest brak świadomości przynależności do konkretnej grupy. Znaczna większość mieszkańców Azerbejdżanu nie wie, jaka jest różnica między wyznaniem szyickim a sunnickim. Azerowie uważają siebie za muzułmanów i nie ma znaczenia, do której gałęzi przynależą. Społeczeństwo jest również umiarkowane pomimo wpływów Teheranu. Z drugiej strony wpływy tureckie (sunnickie) neutralizują poniekąd działania Iranu¹².

Zgodnie z konstytucją Azerbejdżan jest państwem świeckim¹³. Zarówno w szkołach publicznych jak i prywatnych zakazana jest nauka religii. Islam jest jednak obecny w życiu publicznym kraju. Motika wyróżnia pięć „warstw islamu” w Azerbejdżanie, reprezentowanych przez: QMI (Administracja kaukaskich muzułmanów – reprezentująca sunnicki islam), ludową religijność, samozwańczych mułłów lub przywódców religijnych, Islamską Partię Azerbejdżanu oraz muzułmańskich intelektualistów – modernistów¹⁴. Różnorodność między „warstwami” jest ogromna. Sunnici – szyici, wahabici – intelektualiści, zwolennicy kapliczek i ich przeciwnicy.

Odwiedzanie kapliczek jest częścią codziennego życia Azerów. Zwyczaj ten ma wymiar czysto kulturowy, przedislamski, ale nadano mu charakter religijny, mimo tego, że jest on niezgodny, a nawet zakazy przez Koran. Sanktuaria to miejsca poświęcone świętym. Ich architektura jest bardzo zróżnicowana – od pustego pola lub stosu kamieni, po rozbudowane kompleksy i mauzolea¹⁵. Miejsca kultu pełnią dwie role, po pierwsze, wzmacniają emocjonalną więź wyznawców z religią, po drugie, zaspokajają potrzebę ludzi, aby spełniać wymogi społeczne. Pielgrzymki do miejsc pochówku imamów, szejków i innych świętych uznawane są za tzw. „małe pielgrzymki” do Mekki¹⁶. W czasach rządów sowieckich Hadż, czyli pielgrzymka do Mekki, którą każdy muzułmanin powinien odbyć choć

¹² Ibidem, s. 21–22.

¹³ R. Motika, *Islam in Post-Soviet Azerbaijan*, „Archives de Sciences Sociales des Religions” 2001, nr 115, s. 4.

¹⁴ Ibidem, s. 5–8.

¹⁵ B. Grant, *Shrines and Sovereigns: Life, Death, and Religion in Rural Azerbaijan*, „Comparative Studies in Society and History” 2011, nr 53 (3), s. 654.

¹⁶ A. Malikov, *The cult of saints and shrines in Samarqand province of Uzbekistan*, „International Journal of Modern Anthropology”, Int. J. Mod. Anthropol. 3 (2010), s. 117–118.

raz w życiu, była zakazana i właściwie niemożliwa. Zakazane i karane przez władze były również pielgrzymki do kapliczek, jednak tradycja ta przetrwała okres przymusowej ateizacji i powrócono do niej po upadku ZSRR¹⁷. Sanktuaria w Azerbejdżanie pełnią dzisiaj jeszcze jedną ważną funkcję: służą jako „miejsca lokalnie kontrolowanej redystrybucji bogactwa oraz jako miejsca publicznego zaangażowania kobiet”¹⁸.

Azerowie obchodzą święta muzułmańskie, zachowują tradycyjne ceremonie zaślubin, niemniej nie stronią od alkoholu, co jest spuścizną po sowieckiej ateizacji. Większość społeczeństwa nie modli się pięć razy dziennie, jak nakazuje islam. Religia, mimo że zachowała niektóre podstawowe zasady, została zdominowana przez zwyczaje i tradycje Azerów. Często łączone są tradycje islamskie oraz lokalne, które nawzajem się wykluczają. Obserwator z zewnątrz mógłby zwątpić w religijność ludności Azerbejdżanu. Niemniej ludność ta ma poczucie przynależności do ummy i nie postrzega siebie jako mniej religijną niż wyznawcy „arabskiego islamu”.

Gruzja

Historia dzisiejszych ziem gruzińskich nie odbiega w sposób znaczny od historii pozostałych ziem kaukaskich – podboje Arabów, Imperium Otymańskiego, dynastii Safawidów. Niemniej istnieje jedna, zasadnicza różnica – Gruzja zawsze pozostawała państwem chrześcijańskim.

Gruzja była jednym z pierwszych państw, które ustanowiło chrześcijaństwo oficjalną religią. Było to w IV w., niedługo po ustanowieniu chrześcijaństwa oficjalną religią Armenii¹⁹. Pomimo rządów muzułmańskich gruzińscy chrześcijanie nigdy nie odstąpili od wiary, dlatego też religia jest głęboko zakorzeniona w ich tradycji oraz świadomości. Gruzja nie poddała się również sowieckiej ateizacji. Jest jednak regionem zamieszkiwany do dzisiaj przez ludność muzułmańską, która przeszła na islam w XVIII w. pod wpływami tureckimi. Adżarska Republika Autonomiczna w Gruzji powstała w 1921 r., gdy Gruzja stała się Socjalistyczną Republiką Radziec-

¹⁷ Ibidem, s. 123.

¹⁸ J. Gantt, *Implications of Shrines for Rural Development in Azerbaijan*, „Eurasia Program Policy Brief Series”, 05, 2013, nr 2013, s. 2.

¹⁹ G. Sanikidze, E.W. Walker, *Islam and islamic practices in Georgia*, Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series, California 2004, s. 3.

ką. W ten sposób zakończył się krótki okres niepodległości kraju (1918–1921). Swoją autonomię Adżaria zawdzięcza bliskim kontaktom z Turcją, która była miejscem emigracji wielu Adżarów. Dzięki tureckim naciskom na ZSRR traktat z Kars (1921) zapewnił Adżarii autonomię²⁰.

Pomimo bliskości z Turcją Adżarowie pozostali Gruzinami. Ich językiem jest język gruziński, niemniej część ludności otrzymała wykształcenie w Turcji. Dopiero pod koniec XIX w. Rosjanie zmienili strategię i próbowali wkupić się w łaski Adżarów. W rezultacie Rosja stała się fundatorem wielu szkół i meczetów w Autonomicznej Republice²¹.

Sanikidze i Walker wyróżniają dwie kategorie praktyk religijnych w dzisiejszej Adżarii: czysto religijne rytuały oraz zislamizowane tradycje adżarskie. Do pierwszej kategorii można zaliczyć modlitwę, recytację Koranu czy Qurban – w świecie arabskim zwane Eid al – Adha (Święto Ofiarowania). Do drugiej kategorii należą ceremonie takie jak zaślubiny czy pochówki, które mają miejsce w prywatnych domostwach. Oprócz tego adżarscy muzułmanie obchodzą Ramadan, świętują Khadir geja – które ma miejsce 27 dnia postu, kiedy Allah zdecydował o losie wyznawców islamu. Niektóre praktyki Adżarów są także powiązane z chrześcijaństwem. Na przykład zdobienie wnętrz oraz fasad meczetów ornamentami z drzew, kamieni lub malowane farbami olejnymi winorośla. Takie łączenie tradycji jest oczywiście wynikiem wpływów sufizmu. Niemniej młodsze pokolenie Adżarów, które otrzymało wykształcenie za granicą (m.in. w Turcji, Iranie), uważa tradycje republiki za sprzeczne z islamem. To młodzież *de facto* stała się nośnikiem salafizmu (wahhabizmu)²². Społeczeństwu Adżarii nie grozi jednak radykalizacja.

Adżarowie nie są jednak jedyną społecznością muzułmańską w Gruzji. Największą grupę wyznawców islamu stanowią Azerowie (ok. 5,7% populacji Gruzji)²³. Większość z nich to potomkowie nomadów tureckich. Pomimo narodzin oraz spędzenia całego życia w Gruzji Azerowie uważają ją za kraj rezydentury, nie ojczyznę. Nie tworzą się jednak ruchy separatystyczne, aczkolwiek był okres, kiedy domagali się oni większej autonomii.

²⁰ Ibidem, s. 11.

²¹ Ibidem, s. 10.

²² Ibidem, s. 14–15.

²³ Ibidem, s. 21.

Tak jak w Azerbejdżanie, wśród gruzińskich Azerów nastąpił rozłam wiernych na szyitów i sunnitów. Nie wpływa to jednak dzisiaj w sposób zasadniczy na ich relacje. Azerowie pozostają umiarkowani w wierze, a bycie muzułmaninem ma raczej wymiar kulturowy niż religijny²⁴.

Innym regionem Gruzji zamieszkanym przez wyznawców islamu jest Dolna Kartlia, znana również pod nazwami Borchalu oraz Marneuli. Region ten leży w południowo-wschodniej części Gruzji i graniczy z Azerbejdżanem oraz Armenią. Do Dolnej Kartlii w początkach XVII w. za sprawą Abbasa I Wielkiego²⁵ powróciła ludność turekojęzyczna z dzisiejszego Azerbejdżanu. Dzisiaj jej potomkowie stanowią większość w Dolinie²⁶.

Kolejna część Gruzji zamieszкана przez muzułmanów to Pankisi zwany również Wąwozem Pankisi. Jest to dolina położona na północnym wschodzie republiki. Mieszkańcami są tutaj Kistowie – gruzińscy Czecczeni – o których głośno stało się w czasie konfliktu w Czeczeni. Kistowie są wyjątkową grupą etniczną, która nawet w okresie radzieckim rządzona była zgodnie z tradycyjnymi zasadami patriarchalnymi, a ludność hołdowała tradycji oralnej, a nie pisanej. Co ciekawe, na przełomie wieku XIX i XX, wśród Kistów wielokrotnie dochodziło do konwersji na chrześcijaństwo i znowu na islam. Powrót do islamu na największą skalę miał miejsce w latach 70. XX w. Znaczący udział mieli w tym duchowni z doliny Kartlia. Obecnie Kistowie identyfikują się z islamskimi tradycjami, a przynależność do religii stanowi ważny element ich tożsamości grupowej²⁷.

Bardzo ciekawym przypadkiem jest Abchazja, gruzińska republika autonomiczna, która ogłosiła niepodległość w 1992 r., wciąż pozostając jednak państwem nieuznanym²⁸. Położona nad Morzem Czarnym Abchazja jest domem zarówno dla muzułmanów, jak i chrześcijan. Rozwój islamu na tym terytorium jest analogiczny do rozwoju w Adżarii. Podział religijny zdaje się jednak zacierać w związku z propagowaną przez władze

²⁴ Ibidem, s. 21–25.

²⁵ Szach Persji z dynastii Safawidów. Rządził w latach 1587–1629.

²⁶ H. Ter-Abrahamian, *Islamism in the South Caucasus*, „Iran and the Caucasus” 2007, Vol. 11, No. 1, s. 129.

²⁷ Ibidem, s. 129–130.

²⁸ Więcej na temat statusu prawnego Abchazji patrz: V. Chirikba, *The International Legal Status of the Republic of Abkhazia In the Light of International Law*, URL: <http://abkhazworld.com/aw/analysis/911-int-legal-status-abkhazia-vchirikba>.

tzw. abchaskiej religii popularnej. Religia ta to połączenie tradycji przedchrześcijańskich z przedislamskimi. W rezultacie część społeczności nie postrzega wieprzowiny oraz alkoholu za produkty zabronione, mimo iż Islam zakazuje ich spożywania. Występuje tu kontrast z diasporą Muchadżirów, przodków emigrantów z XIX w., którzy wyznają Islam w bardziej tradycyjnej formie²⁹.

Gruzja stała się domem dla muzułmanów wielu narodowości. Można tutaj znaleźć mniejszość awarską pochodzącą z Dagestanu oraz mniejszość Kistów i Inguszów. W latach 70. XX w. do Gruzji zaczęła powracać również ludność deportowana w XVII w. do Iranu. Część osób, która wróciła, napotkawszy trudności, zdecydowała się jednak na powrót do Iranu. Część przeszła na chrześcijaństwo, a część pozostała muzułmanami. Ludność ta liczy jednak zaledwie około 200 osób³⁰.

Pomimo zagrożenia szerzenia się radykalizmu związanego z konfliktem w Czeczeni, Gruzja pozostaje tolerancyjna wobec swoich mieszkańców. Przyczyną tego jest nie tylko historyczna spuścizna, ale sami muzułmanie, którzy pomimo różnych korzeni, postrzegają siebie jako Gruzinów i łączą Islam z tradycjami, przedislamskimi *de facto* więc chrześcijańskimi.

Dagestan

Islam zaczął się rozprzestrzeniać na terenie Północnego Kaukazu właśnie przez terytorium dzisiejszego Dagestanu. Ziemie republiki początkowo należały do Albanii Kaukaskiej a w III w. n.e. znalazły się pod kontrolą irańskiej dynastii Sasanidów. Następnie ziemie zostały podbite przez Arabów, dalej Mongołów. Między XV a XIX w. część terytorium należała do Turcji a część do Iranu, aż w drugiej dekadzie XIX w., Imperium Rosyjskie aneksowało całość. Pozostałością po muzułmańskich podbojach był islam. Do końca XVI w. muzułmanie – sunnici – stanowili już większość w Dagestanie³¹.

²⁹ H. Ter-Abrahamian, op.cit., s. 131.

³⁰ G. Sanikidze, E.W. Walker, op.cit., s. 19.

³¹ G.M. Yemelianova, *Islam and nation building in Tatarstan and Dagestan of the Russian Federation*, „Nationalities Papers” 1999, Vol. 27, No. 4, s. 608.

Jak już wcześniej zostało wspomniane, Dagestan został stworzony w latach 20. XX w. przez sowietów. Pomimo aż 14 narodowości reprezentowanych w Parlamencie władza spoczywa *de facto* w rękach trzech: Azerów, Rosjan oraz Tatów. Innymi słowy w rękach szyitów, wyznawców prawosławia oraz żydów. Warto jeszcze raz podkreślić, że ok. 88% mieszkańców Dagestanu to Sunnici³².

Wojna domowa, która miała miejsce w latach 1918–1920, doprowadziła do podziału między dagestańskimi muzułmanami. Część z nich, z Nazhmuddin Gotsinskiim na czele, znanym jako piąty imam Dagestanu, opowiedziała się za dowódcą Armii Ochotniczej, Antonem Denikinem, podczas gdy pozostali muzułmanie opowiedzieli się po stronie bolszewików. Należy tutaj dodać, że dopiero lata 20. XX w. przyniosły przymusową ateizację, która wiązała się z zamknięciem szkół religijnych oraz sądów szariackich, a także aresztowaniami alimów (ulemów)³³.

Tak jak pozostałe muzułmańskie republiki radzieckie, Dagestan również został zdominowany przez sufizm. Niemniej Dagestan oraz Czeczenia są najbardziej zislamizowanymi republikami kaukaskimi. Gdy sowietci zaczęli tworzyć Duchowne Zarządy Muzułmanów w celu kontrolowania wyznawców islamu, w latach 40. XX w. powstał Duchowny Zarząd Muzułmanów Północnego Kaukazu (DUMSK). Zarząd ustanowiono w dagestańskim mieście Buynak³⁴. W czasie II wojny światowej doszło więc do swego rodzaju liberalizacji radzieckiej policji religijnej, dzięki czemu ponownie zaistniała możliwość otwarcia meczetów. Niemniej Zarząd, który podejmował decyzje istotne dla wspólnoty religijnej, jak nominowanie imamów oraz wydawanie fatw (opinii), znajdował się pod całkowitą kontrolą władz radzieckich. W rezultacie islam został upolityczniony, stając się narzędziem w rękach ZSRR. Duchowne Zarządy deklarowały poparcie dla polityki zagranicznej oraz wewnętrznej Związku Radzieckiego, a DUMSK był najważniejszy ze względu na największą liczbę meczetów na terenie Dagestanu³⁵. W latach 90. Doszło do podziału Zarządów i wte-

³² M. Gammer, op.cit., s. 180.

³³ M. Roschin, *Islam in the Northern Caucasus, Dagestan*, The Jamestown Foundation, 2006, s. 2.

³⁴ G.M. Yemelianova, op.cit., s. 610.

³⁵ M. Roschin, op.cit. s. 2–3.

dy też powstał Duchowny Zarząd Muzułmanów Dagestanu (Dukhovnoe Upravlenie Musul'man Dagestana: DUMD)³⁶. Rozpoczął się wtedy okres odrodzenia islamu, czego przejawem było ponowne otwarcie meczetów, budowa nowych świątyń, otwarcie madras, a także muzułmańskich uniwersytet i instytutów³⁷.

W republice pojawił się więc wahabizm, którego początki nie były groźne. Większość wahabitów stanowili młodzi ludzie, którzy, otrzymawszy wykształcenie na Bliskim Wschodzie (bądź od nauczycieli z Bliskiego Wschodu), krytycznie podchodzili do niemuzułmańskich praktyk ludności Dagestanu, będących wynikiem nie tylko sufizmu, ale i lat przymusowej ateizacji. Zagrożenie radykalizmu zwiększyło się w latach 1994–1996, gdy wojna w Czeczeni sprowadziła wahabitów na tereny Dagestanu³⁸. W 1997 r. Parlament uznał wahabizm za nielegalny na terytorium kraju³⁹. Zagrożenie sięgnęło zenitu, gdy oddziały czeczeńskie wkroczyły w 1999 r. na terytorium Dagestanu, chcąc separacji obu republik od Federacji Rosyjskiej i powstania kalifatu. „Odrodzenie islamu” w Dagestanie było więc burzliwe i doprowadzało do starć między sufitami i wahabitami. Dodatkowo islam został upolityczniony⁴⁰, a islamski ruch polityczny podzielił się w związku z szeregiem konfliktów między etnicznych oraz etniczno-terytorialnych, jakie zaistniały po upadku Związku Radzieckiego⁴¹.

Należy nadmienić, że ruch mający na celu przywrócenie znaczenia religii w republice objął głównie tereny północne oraz zachodnie. Stało się tak ze względu na ciężkie represje, z jakimi spotkała się ludność centrum oraz południa republiki za rządów Stalina, Chruszczowa, a później Breżniewa. Społeczeństwo, nie mogąc praktykować tradycyjnego islamu, musiało wprowadzić zmiany, które w dalszej perspektywie wpłynęły na „ulokowanie religii”. W ten sposób niemożność wybrania się na obowiązkową dla każdego muzułmanina pielgrzymkę do Mekki (Hadż) sprawiła, że popu-

³⁶ M. Gammer, op.cit., s. 185.

³⁷ M. Roschin, op.cit. s. 3.

³⁸ M. Gammer, op.cit., s. 185

³⁹ G.M. Yemelianova, op.cit., s. 613.

⁴⁰ E. Kisriev, W.J. Patzelt, U. Roericht, R.B. Ware, *Political Islam in Dagestan*, „Europe – Asia Studies” 2003, Vol. 55, No. 2.

⁴¹ V. Bobrovnikov, *The Islamic Revival and the National Question in Post-Soviet Dagestan*, „Religion, State & Society” 1996, Vol. 24, No. 2/3, s. 3.

larności zyskały lokalne pielgrzymki (ziyarat) do świętych miejsc w górach Dagestanu⁴².

Tymczasem na północy i zachodzie islam bardzo szybko zaczął odzyskiwać wpływ na społeczeństwo oraz politykę w republice. Jeszcze w 1988 r. w Dagestanie istniało 27 meczetów i kongregacji muzułmańskich. Na początku roku 1994 liczba ta wzrosła do prawie 5 tys. W 1992 r. w szkołach średnich do programu edukacyjnego dołączono historię religii, a także umożliwiono naukę języka arabskiego z ulemami jako wykładowcami⁴³.

Podsumowanie

Islam często jest postrzegany jako jednolita religia, która stała się podstawą dla tradycji i kultury wszystkich muzułmanów. Co ważniejsze, wyznawcy tej religii uważani są za Arabów, niezależnie od swojego pochodzenia. Jest to poważny błąd, który prowadzi do braku zrozumienia Islamu oraz społeczeństw muzułmańskich, które są od siebie tak różne, nie tylko w zależności od kraju, ale również w jego granicach. Ową różnorodność łatwo zauważyć przyglądając się Azji Centralnej.

Pomimo wspólnych granic oraz historii trzy republiki kaukaskie – Azerbejdżan, Gruzja i Dagestan – dzisiaj są różne. Azerbejdżan i Gruzja uzyskały niepodległość, zaś Dagestan pozostaje Autonomiczną Republiką w Rosji. Podczas gdy Gruzja jest państwem chrześcijańskim z mniejszością muzułmańską, Azerbejdżan i Dagestan zostały zdominowane przez islam, nie mniej oficjalnie pozostając pod władzą świecką. Dagestan jest najbardziej zislamizowaną republiką kaukaską z większością sunnicką, zaś w Azerbejdżanie sunniti stanowią mniejszość. Z drugiej strony szyici i sunniti nie robią między sobą różnic, uczęszczają niekiedy do tych samych meczetów, a w rzeczywistości starsze pokolenie nie jest w stanie zaklasyfikować się do odpowiedniej gałęzi islamu. Cechą wspólną tej religii we wszystkich trzech republikach jest łączenie islamu z lokalnymi tradycjami. W rezultacie popularne pozostają pielgrzymki do mauzoleów i istnieje ciche przyzwolenie społeczeństwa na spożywanie alkoholu. Wygląda więc na to, że ludności nie zagraża radykalizacja, pomimo sąsiedztwa Czeczenii.

⁴² Ibidem, s. 2.

⁴³ Ibidem, s. 1.

Na charakter islamu na Kaukazie, zasadniczy wpływ miały rządy Związku Radzieckiego. Przymusowa ateizacja, zamykanie instytucji religijnych, zakaz praktyk oraz edukacji religijnej doprowadziły z jednej strony do pojawienia się radykalizmu, a z drugiej strony do ulokowania islamu.

Sami mieszkańcy republik uważają siebie za dobrych muzułmanów, w niczym nieustępujących światu arabskiemu. Dla nich tradycje przedislamskie są dzisiaj częścią praktyk religijnych. W związku z tym nie da się wyodrębnić zwyczajów z islamu, ani religii z tradycji. Dzięki temu islam na Kaukazie ma swój specyficzny wymiar, charakterystyczny dla obszaru postsowieckiego.

Summary

Islam is seen as a homogeneous religion. It is a common belief that the synonymous of Muslim is Arab. Meanwhile, according to statistics of 2013, Muslims constitute over a 28% of the world population. The followers are spread all over the globe and can be found in every country. Thus, speaking about homogeneity and identification of all believers with the Arab world is a serious mistake. Islam in the post-Soviet area, has a characteristic dimension. Caucasian republics, initially conquered by Muslim Empires in the majority submitted to Islamisation. The Soviet reign and atheistic propaganda weakened religion, but after the collapse of the Soviet Union, the Caucasus and Central Asia experienced the revival of Islam. Today Georgia is a Christian country with a Muslim minority, Dagestan is the most Islamized Caucasian republic with Sunni majority while in Azerbaijan Sunnis are a minority compared with Shiites. Therefore, how much similar and how much different is Islam in Azerbaijan, Dagestan and Georgia?

Key words: Azerbaijan, Caucasus, Dagestan, Georgia, Islam, Jadidism, Soviet Union, Sufism, Wahhabism

Абстракт

Ислам рассматривается как религия однородная. Существует убеждение, что мусульманин это Араб. Тем временем, согласно с статистическими данными от 2013 года, мусульмане составляют больше чем 28% населения земного шара. Последователи Ислама разбросаны по всему

миру и их можно найти в каждой стране. Ошибочной будет мнение о однородности (гомогенности) и идентификации всех верующих в Ислам с арабским миром. В постсоветский период Ислам характеризуется особыми чертами. Республики Кавказа были исламизированы первоначально через завоевание империями мусульманскими, их территории. В советский период проводилась атеистическая пропаганда которая ослабила религию, но после распада Советского Союза, Кавказ и Центральная Азия пережили возрождение Ислама. На сегодняшний день Грузия является Христианской страной с мусульманским меньшинством, Дагестан есть наиболее заисламизированная республика Кавказа с суннитским преимуществом, одновременно в Азербайджане большая часть населения – шииты. На сколько Ислам есть похож и на сколько отличается Ислам в Азербайджане, Дагестане или Грузии?

Ключевые слова: Азербайджан, Кавказ, Дагестан, Грузия, ислам, Джадидизм, Союз Советских Социалистических Республик, Суфизм, Ваххабизм